

ILLYÉS GYULA: HETVENHÉT MAGYAR NÉPMESE

Szántó Piroska rajzaival, Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1953.

Már a második kiadását is hamarosan szétkapkodták a magyar parasztnesek ez újabb gyűjteményének. A kötet jó híret bizonyára csak emelte, hogy a címlap mintegy Illyés Gyula írói munkáját ígéri, aki így a magyar népmese történetében annyi névtelen paraszti mesemondó méltó örököséként újramondja ezeket a tündéri és tréfás, furfangos és varázsos történeteket. De nem is csak paraszti mesemondók örököse. Íróink, folkloristáink is mindegyre kötelességüknek érezték, hogy a magyar népmesét hol hiteles, hol átdolgozott formában közreadják. Ezt tette Erdélyi János is, ezt Arany László s napjainkig akad követőjük. Közülük is kiemelkedik Benedek Elek, mindnyájunk »Elek-apó«-ja, akinek népmese-kiadásain (több százezer példányról beszélhetünk!) a magyar ifjúság nemzedékei tanulhattak igaz magyar hazaszeretetet és jó magyar beszédet. A székely fi, a kisbaconi Benedek Elek Kriza iránti rajongását hozza magával, az ő példája nyomán akar a népköltészet gyűjtője lenni. Tudományos igényű gyűjtőmunkáját még Arany László és Gyulai Pál gazdossa a Magyar Népköltési Gyűjteményben. Az Illyés Gyula által gondozott magyar parasztnesek ismertetése során hadd emlékezzünk meg Benedek Elekről is, jó okunk van erre. Népköltészetünk parlamentjében komoly figyelmeztetés hangzott el, hogy könyvkiadásunk foglalkozzék jobban, érdeme szerint végre népköltészetünkkel. (Többünk hiába elhangzott véleménye kapott végre határozott megerősítést.) Egyszer már megtörtént a magyar parlamentben, hogy a népmese, az ifjúsági irodalom kérdéseit feszegették. 1887-ben a közoktatásügyi tárca költségvetési vitája során egy fiatal székely képviselő állott fel a szabadelvűpárt sorából, hogy elmondja képviselői szűzbeszédét. A harmincadik életévét még be sem töltött Benedek Elek ezzel a beszédevel fölöttébb meghökkentette a közjogi harcokba, sérelmekbe pártintrikába belebonyolódott képviselőtársait. (Még a meséket annyira szerető Mikszáth Kálmán országgyűlési tudósításai-

nak kiadott kötetében sem történik megemlékezés Benedek felszólalásáról, pedig ott ugyancsak szélesen leírja éppen ezt a vitát.¹ Benedek ebben a beszédeben rámutatott arra, hogy magyar szellemű ifjúsági irodalom nincs s a kedves »Flóri könyvét« kivéve idegen, ártalmas tákolmány mindaz, amit a kiadók a kis gyermekek s az ifjúság kezébe adnak — egyik súlyos ártalma ez a magyar köznevelésnek. Benedek ekkor már jogosan beszélhetett minderről s követelhetette a magyar népmesék, népdalok fokozott kiadását, hiszen ekkor két éve szerkeszti a »Székely Tündérország« kötetét, amelyben a székely népballadák, népmesék válogatott gyűjteményét adta közre. Ezután képviselői programjához híven a képviselőségből kibukott író megvalósítja terveit: sorrendre megjelennek a Magyar mese- és mondavilág kötetei s ezek a kötetek egynéhány hivatalos statisztikai kimutatás szerint az olvasók legkülönbözőbb csoportjaiban mindjárt Jókai után következtek népszerűségben hosszú évtizedeken át. S hogy nem vezette valami rosszindulatú sovinizmus, hanem az alkotó nép s az igazi irodalom szeretete, azt bizonyíthatja az is, hogy ifjú magyar nemzedékek egyebek között Benedek Elek magyarosításán át ismerhették meg az Ezeregyéj mesekincsét, a Grimm-meséket s a világ népmesekincsének még annyi más értékét. Ezért is ítélték érdemesnek az emlékezést Benedek Elekre, aki méltatlanul elfeledett íróink közé tartozik, akinek kimondhatatlanul sokkal több a magyar irodalom is, a magyar közgondolkodás is. Nemcsak szóval, hanem maradványokkal mutatta meg a magyar művelődéspolitikai egyik legelhanyagoltabb területén, a gyermekirodalom területén, hogy mi a teendő. Úgy hisszük, Illyés Gyula munkáját is azért kell nagyra becsülnünk, mert azt az utat járja könyvével, amelyet Erdélyi, Arany László, Benedek Elek mutattak. Íróink mostanság

¹ Mikszáth Kálmán: Országgyűlési Karcolatai, Budapest, 1892: 147. kk.

egyre többen fordulnak a magyar népmese felé s költői, regényes feldolgozásokban, színdarabokban, sőt Grandpierre Emil eléggé nem méltatott, bár elég sokat vitatott történeti regényében egyetlen népmeséből bontja ki kötete gazdag, színes anyagát. Illyés népmese-kötete tehát valósággal beleillik a magyar irodalom egy új, a népmese-felé forduló korszakába. A népmese folklorista kutatója csak örömmel szemlélheti ezt az új áramlatot.

Azt csak közbevetve említjük meg, hogy a legújabb kritikái irodalom egy némely megjegyzése arra vall, hogy van aki úgy véli, írónk tán a történeti témák mellett most a népmese területét is olyannak ítélik, ahová az író visszavonulhat a mai élet, a politikai állásfoglalás vállalása elől. Ezért tehát a népmese feldolgozása, mint irányzat, alkalmas lehet politikai visszavonulásra. Az irodalom és a folklór viszonyának néhány kérdését szeretnők közelesem vizsgálóra venni, ezért hadd tegyünk itt csak két megjegyzést. Kár lenne — s ez az első megjegyzésünk, — ha a népmese felé fordulás első pillanatában nyomban gyanúperrel fogadnók azokat, akik mondanójukat »szép meseszóba« foglalják. A népmese hazai hamupóke-sorsa hozza tán magával, hogy új »divatának« első alkotásait annyi bizalmatlanság fogadja. A népmese, Petőfi példája is igazolhatja, Gorkij is így mondja, az egyik legdemokratikusabb műfaj (ha valahol, itt van értelme a műfaj ilyen meghatározásának), leggazdagabb ereszettel kapaszkodik az európai irodalom történetében a plebejus hagyományokhoz, magához a szenvedő néphez. Viszont arra is ramutathatunk — s ez lenne a második megjegyzésünk, — hogy népmeséink gyűjtői és feldolgozó írói irodalmunk történetében, nagyon kis kivétellel, mindig a dolgozó nép oldalán állottak. Maradjunk Benedek Elek példájánál, pedig hozhatnók a további példákat is. Benedek Elek a *szegény* magyar nép és a magyar ifjúság szolgálatának szentelte életét, s nemcsak ifjúsági könyvek szerkesztésével, hanem határozott politikai állásfoglalásával is; egy pillanatig sem szolgálta a kizsákmányoló uralmi rendszert. S a két világháború között is, öregén, törődötten, nem ügyelve a magyar és román sovinizmus csapdáira, az erdélyi magyar kultúra ügyét szolgálta — soha, egy pillanatra sem akart valami álnok »mesemondói együgyűsége«; »jelképesség« mögé menekedni. (Különben a jó mesemondó sohasem együgyű, csak az, aki nem érti meg varázsló és játékos szavainak értelmét.) Benedek Elek a maga egyszerű tiszta életében bátran, világosan felelt a történelem adta kérdésekre s felelte mindig az elnyomott, szegény nép igazságát hirdette. A népmese nem jelentett

számára ürügyet a hazugságra, vagy a mellébeszélésre.

De szóljunk az Illyés Gyula által gondozott kötet anyagáról, kiadási elveiről is. Az első megjegyzésünk pusztán külsőségesnek tűnhetik s minem Illyést, hanem a kiadót hibáztatjuk miatta. A meséket a magyar parasztság nemzedékei mondották, ezek a nemzedékek az alkotói ennek a kötetnek is. Illyés Gyula szerető gonddal, a továbbmesélő író szeretetével igazított itt-ott a mesék kiadására került szövegén. (Erről a munkájáról később szólnék.) Magukat a meséket Katona Imre válogatta össze s erről az olvasót igazán mellékesen a kötet utolsó oldalának utolsó sora világosítja fel. Nem valami kicsinyes céhbeli hiúság kéri számon, hogy annyit tán megérdemelt volna a tehetséges fiatal kutató munkája, hogy a kedves illusztrációkat készítő Szántó Piroska neve mellé az övét is a megillető helyre tegyék. Ez a megjegyzésünk csupán külsőségre vonatkozik, mégis, kissé jelképesnek érezzük, akkor is, ha feltétlen igazság, hogy a szakmai válogatás nem tekinthető egyenértékűnek az írói munkával. Nem is egyetlen műtétet, de illő megbecsülést kérünk itt számon.

Nem tudjuk, hogy a kötet anyagának összeválogatása kizárólag Katona Imre fel fogását, vagy a kiadó bizonyos kikötéseit is tükrözi-e? Akárhogyan is van, az összeválogatással nem lehetünk teljesen elégedettek. Elsősorban azért nem, mert a kötet anyagának összeválogatása nem bővíti eléggé a magyar népmese ismeretét ifjúságunk körében. A tudományosan gyűjtött és kiadott magyar népmesék alig teszik felét az eddig gyűjtött magyar népmese-anyagnak. Legalább fele népmeséinknek még különböző kéziratárakban lappang, meg a gyűjtők asztalfiókjában. A múlt század elején gyűjtő Gaál György meséinek is több mint fele kiadatlan — az első komoly mesegyűjtőnk volt, de ismerünk kiadatlan Kriza-kéziratokat s ettől kezdve a kiadatlan kéziratok sorát napjainkig. Ha ez a helyzet, már pedig ez, akkor egyre inkább törekednünk kell arra, hogy ifjúsági gyűjteményeinkbe, a feltétlen klaszszikus meséink mellé, amelyeknek minden nagyobbigenyű gyűjteményben ott a helyük, a kiadatlan mesék közül is válogassunk, ismertebb meséknek ismeretlen változatait közöljük. (Hiszen eddig is főként a szakkönyvek egyrészt használta fel a népszerű irodalom.) Így tárulna fel az ifjabb-öregbe olvasók előtt a magyar népmesék gazdagsága. Az előttünk fekvő kötet 77 meséje közül 42 mese a legutóbbi 10—15 év nem tudományos, hanem népszerűsítő igényű, több kiadást megért kiadványaiából került ide s ezek közül is 17 mese egy 1952-ben megjelent kötetben már szerepelt. Még a tudományos kutatás is hálás lenne, ha

szépirodalmi ifjúsági kiadóink az ismeretlen, kéziratosságból adnának közre s nem elégednének meg unos-untalan ugyanannak az anyagnak a variálásával. Más az eset, ha a magyar népmese egészét bemutató válogatásról van szó: ebben az esetben a legszébb, légépebb típusokat s lehetőleg minden típus legszebb darabját kell bemutatnunk, mindenekelőtt a már akár közismertté is vált legklasszikusabb népmeséinket. Azt is a válogatás hibájának kell felrónunk, hogy néhány esetben egymással közeli rokon mesék változatait közli a kötet, ill. olyan meséket, amelyekben rokon főmotívumok teszik a mese gerincét (pl. a tizenkét elátkozott gyermek és A hét holló, Este, Éjféli, meg a Hajnal és a Fanyűvő, Vasgyűrű, Hegyhengergető), holott inkább más típusokra kellett volna gondolnia a válogatónak: van éppen elég! Akad olyan mese is, amely nem gyerekek számára való, hiszen a mese nemcsak a gyerekek és anyókák műfaja. Az eféle mesét ne a kifejezetten ifjúsági kiadó adja ki!

Van néhány szavunk a népmesék irodalmi nyelvre való áttételével kapcsolatban is. Ezt a munkát Illyés Gyulának köszönhetjük. Nehéz feladat a népmesék átírása, néha a legkisebb változtatás (hozunk példát erre!) a mesemondói stílus sajátosságaitól foszt meg bennünket, néha meg egyenesen kívánatos, hogy az író ne sajnálja a munkát és irtsa a tudományos igényű szövegközlésben megőrzött lomposságokat. Ugyanis a tudományos szempontok szerint gyűjtő kutató (s ezt értik félre sokan) nem esztétikai szempontok alapján gyűjt és közöl. Néki az élő szájhagyományt kell megőrökítenie, hogy abból megismerje a népköltészet jelenlegi állapotát s esetenként következtethessen a népköltészet multjára. Bartók Béla, Kodály, Lajtha is hanglemmezre, fonográfra vett öreges hangú, rossz előadású énekestől is a dallamot s kínos gonddal örökítették meg előadásmódjuk legkisebb botlását, csúszását is, mert kutató munkájukat csak az ilyen hű megőrökítés segíthette elő. A szépírtetés a dallamok kórus- stb. művekké való feldolgozóira vár. Ugyanígy áll a népmese-gyűjtés kötelessége is. A mese-folklorista úgy jegyzi le a mesét, ahogy öreg, fiatal elmondói tudják s néha bizony töredékes, zavaros szerkezetű szövegeket, vagy közepes elmondású szövegeket is lejegyzünk, mert a szövegben akad egy értékes mozzanat, ami érdekes bepillantást enged a népköltészet alkotásának történeti-társadalmi folyamataiba. Jó mesemondótól is lejegyzünk közepes, rosszul elmondott mesét, történetet is, mert egész mesemondói tudása érdekel bennünket. Másrészt a szájhagyomány természeténél fogva lazább, kötetlenebb, mint az irodalom szövegei. A mesemondó nem papírra fogalmaz, nem töröl, nem javít,

s ezért bizony nem egyszer ismételi, sorjázza az »azt mondja«-kat, néha téved meséjének szerkezetében, egy kis részletnél megzavarodik stb. A kutató sem lejegyzés közben, sem utólag nem törölhet, a közlés eredeti alakjában (a nyelvészek nem joggal tanulhatják a hangzásszerinti pontosságot követelnek!) kell szövegünket megőrökítenünk.

A jó mesemondók előadásának csodálatos varázsa van, és sokszor a mesék hosszú sora hibátlan előadású, de a fokozódó pontosságú szövegközlések sokszor megzavarják az irodalmi szövegekhez szokott olvasót, vagy a fölületes dilettánsokat, akik a népi alkotások szépségeit holmi kifenyezett s hamisított »gyöngyösbokrétás« módra képzélik el.

Illyés Gyula régebbi mese-átdolgozásaiban és e mostani kötetében is az a legfőbb erény, hogy bátran rövidít, változtat ott, ahol az eredeti szöveg terjengőssége, helyenkinti lompossága ezt megköveteli s ugyanakkor igyekszik megőrizni az eredeti szöveg minden szépségét a népnyelv fordulatait, színeit, páratlan gazdagságát, kifejező erejét. Ahol Illyés egyszerűsít a szövegen, összevonásai indokoltak, a szöveg szépsége, frissesége nem megy veszendőbe, másutt a rövidítés, illetőleg változtatás politikailag indokolt, amikor pl. az egyik esetben az eredeti mese nagygazdáját szegény emberré változtatja (Fábólfaragott Péter), bár itt a kihagyások révén a mese néhány szép mozzanata is elmaradt, szükségtelenül — igaz, magunk az egész mesét ebből a válogatásból kihagynánk. Van meséje (A két borsökröcske) ahol bizonyos vallási utalásokat hágy el átkötéseivel stb. Felémlítünk azonban néhány példát, amikor úgy érezzük, hogy a szinte jelentéktelenné tűnő rövidítés a népi előadásmód sajátosságát, kedves-ségét törölte el. Lehet, hogy tévedünk, lehet, hogy a folklorista filológiai aggálya szólal meg itt — ám vitassuk meg ezt a kérdést, hiszen a magyar népnyelvről esik itt szó, s legjelentősebb élő írónk egyik munkájáról szólnuk s tudjuk, hogy Illyésnek éppen nem közömbös ez a kérdés. Így az idézett Fábólfaragott Péterben olvassuk (19. l.) — »No, itt van nyolc krajcár, mert az első munkát meg kell fizetni.« Az eredeti szövegben ez áll: »... mert az első munkát is meg kell fizetni.« A szövegből aztán kitűnik, hogy az is-nek a mondatban jelentősége volt. A szücs meg az ördög meséjében az eredeti szövegben az ördög is, meg a szücs is a rézostorral rittyent, Illyés kötetében *durrant* van, szerintünk szükségtelen változtatással s pl. ugyanebben a mesében az eredeti szövegben *Egyik napon*-nal kezdődik a mondat, az átírás így kezdi: *Egy nap*... Másutt az eredeti szöveg (MNGY. III. 351.) *Meggondolkozik* igealakkkal kezdődik, Illyésnél (454) *Gondolkozik* kerül a helyébe, szerintünk

kifejezőbb az eredeti népi igekötős szóhasználat, kár volt elhagyni, ahogy mi nem hagytuk volna el a székelyes abáz fordulatot az »az bizony« kedvéért, vagy az eredeti »Aj! megbusulja magát a szegény ember« — mondatából nem hagytuk volna el az *Aj!* kedves mesemondói felkiáltást. Szándékkal emeltünk ki, ilyen kis egészében jelentéktelennek tűnő kifogásokat, hogy ezzel is igazoljuk, hogy milyen nehéz, hálátlan munka az eleven meseszó írói áttétele. Nem is említettük a tájszavak megtartásának, illetőleg köznyelvi szavakkal való helyettesítésnek kérdését. Véleményünk szerint Illyés a helyes arányra ügyel, igyekszik minél több tájszavunkat megmenteni, de attól sem riad vissza, hogy indokolt esetben kiemelje a szövegből a nehezebben érthetőket. Viszont van változtatása, ami szükségtelen. Csak egy példát: A kiskondás c. mesében az eredeti szövegben a kiskondás hasa »morgott, mint egy láncos kutya.« Illyésnél (24) »...morgott, mint egy láncos kút.« Lehet, hogy véletlen elírásról van itt szó.

Nem akarjuk a példákat szaporítani, inkább, ha terünk engedné azokat a példákat sorolnók fel, amelyek azt bizonyítják, hogy Illyés milyen féltő gonddal, milyen aggályos szeretettel vigyáz népünk nyelvi kincseire, mennyire tisztelt a nép névtelen mesemondóinak fordulatait, ötleteit, mennyire tapintatosan háttérbe marad ő maga. Változtatásainak, rövidítéseinek java, mint írtauk volt, szinte mindig indokolt, helyes — s ennél nagyobb dicséretet aligha mondhatnánk munkájára. Bár mindazok, akik a magyar s más népmesék népszerűsítő kiadására vállalkoznak Illyés felelősségével, komolyságával és alázatával közelednének feladatukhoz. Gyermekünk magyar tudása, beszéde s nem utolsósorban gondolkodásmódja nem kis mértékben ezeknek a köteteknek is a következtése. A magyar irodalom s a magyar köznevelés érdeke, hogy Illyés is, java íróink is szeretettel forduljanak a magyar népmese s a világ népeinek meséi felé s tolmácsolják azokat ifjúságunknak.

Ortutay Gyula

MEGJEGYZÉSEK NAGY PÉTER MÓRICZ ZSIGMOND C. MONOGRÁFIÁJÁHOZ*

Az írók, miközben létrehozzák életműüket, nem gondolnak arra a monográfiára, amely alkotásaikat szép rendszerbe szedve fogja magyarázni, értelmezni, elemezni. Különösen nehéz feladat elé kerül az életrajzíró, az irodalomtörténész, ha az a kor, amelyben az író él és alkot, bonyolult, összetett kérdéseket tesz fel (írónak, költőnek). A század elejének demokratikus törekvései, az első világháború vérözöne, a Tanácsköztársaság reményteljes napjai, az ellenforradalom sötétsége, a fasizmus embertelensége — ezek a fények és árnyak ott váltakoznak, ragyognak és komorulnak Móricz könyveinek lapjain. Ilyen korban élni és ilyen korban mérni meg a művészet mérlegén az igazi emberi értékeket nem kis feladat. És nem kis felelősséget jelent a monográfia-író számára annak ellenőrzése, hogy a művész ítélete helyes és biztos volt-e.

Móricz Zsigmond művei a felszabadulás után jutottak el a legszélesebb tömegekig. Az író szavai, tanítása most vernek visszhangot egy ország dolgozóinak szívében. Ez a példátlan népszerűség arra figyelmezteti az irodalomtörténészeket, hogy Móricz műveiben az idő próbáját kiállított értékek törnek felszínre, szakítják szét azokat a gátakat, melyeket a Horthy-korszak művészetellenes-

sege emelt és jutnak el minden igazi művészet méltó örököséhez: a dolgozó néphez. Ez a példátlan népszerűség egyszersmind azt is jelzi, hogy Móricz nagy művész, akit bátran hasonlíthatunk századunk legnagyobbjaihoz. (Mellékesen: még annál is nagyobb művész, mint ahogy ez Nagy Péter könyvéből kiderül.)

A megnövekedett olvasótábor igényeinek kielégítésére szolgál Nagy Péter terjedelmes, alapos monográfiája. Nagy Péter kettős feladat megoldására vállalkozott: ismertetni kívánja Móricz művészetét széles körben s ugyanakkor tudományos rendszerezést akar adni. Indokolt ez a célkitűzés, hiszen az irodalomtudomány tudatosítja az irodalmi értékeket s ezáltal visz közelebb az értékek igazi, elmélyült, önálló felismeréséhez. A jó monográfia felerősíti azt a hatást, amelyet az író művei váltanak ki. Nagy Péter könyve nagy nyeresége tudományos életünknek és megfelel azoknak a követelményeknek, melyeket a szerző kielégíteni törekedett.

Móricz Zsigmond művészetének elemzésekor az egész magyar irodalom fejlődésének számos kérdése bukkan elő. Nagy Péter élénk színekkel, szemléletesen rajzolja fel azokat a körülményeket, melyek Móricz művészetét pályája kezdetén befolyásolták. A tárgy szeretete, Móricz életének és alkotásainak alapos ismerete azonban elfogulttá tették azokkal a nagy irodalmi törvényszerűségekkel szemben, amelyek Móricz indulását és

*Nagy Péter: Móricz Zsigmond. Művelt Nép Könyvkiadó Bp. 1953.